

20. Yüzyılın Başlarında Ermenilerin Şamahı'da Yaptığı Soykırım

Naila Bayramova*

Özet

Yazıya 1918 yılında Ermenilerin Azerbaycan'da yaptıkları soykırım konuları yansıtılmıştır. Yazar Olağanüstü Soruşturma Komisyonunun topladığı belgelere dayanarak Ermeni Taşnaklarının Şamahı'da masum insanları nasıl katlettiklerini dikkatinize sunuyor. Azerbaycanlılara karşı gerçekleştirilen soykırımı yöneten S.Şaumyan'ın yakın silah arkadaşı olan ve ondan direktif alan Lalayan'ın ve yandaşlarının cinayetleri sonucu Şamahı'da katledilen erkek, kadın ve çocukların sayısı, verdikleri hasarın boyutları bu makede açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Soruşturma Komisyonu, Taşnak, Şamahı, Lalayan, Katliam

Zaman zaman Ermeni sahtekârlıklarının "ayaklanıp yürüdüğünü" görüyoruz. Bu sahtekârlıklarla Ermenilerin Azerilere karşı işlediği vahşetler ustalıklı ört-bas edilmiştir. Bu sahtekârlığın "elinden tutup yürüyenler" günümüzde de çoktur. Lakin böyle bir deyim var: Gerçek inceler, fakat kırılmaz.

Birinci Dünya Savaşı arifesinde Çarlık Hükümetinin ofansif politikasına

atılan ve bu politikadan ustalıklı yarar sağlamayı amaçlayan Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı soykırım yapmış olmaları inkar edilemeyecek bir gerçektir.

1918 senesinde Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı soykırım yapmış olması gerçeğinin Olağanüstü Soruşturma Komisyonu tarafından teyit edilmesine rağmen o dönemde suçlulardan tek bir kişi bile soruşturularak ceza almamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri 1920 yılının Şubat'ında genel af kanununun kabulü, diğeri ise 27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan'ın Sovyet Rusya'sı tarafından işgal edilmesiydi.

Azerbaycan'ın devletçilik tarihine hanel getiren, toprak bütünlüğünü ihlal eden Ermeniler bir gelenek haline getirerek uzun seneler boyu Azerbaycan'a, onun ayrılmaz bir parçası olan Karabağ'a karşı toprak iddialarını ileri sürmüş, seslerini dünyaya duyurmaya ısrarlı olmuş ve hala olmaktadırlar.

Bu rezil niyetin tarihsel kökleri çok derin ve karmaşıktır: Dünya devletlerinin Kafkasya uğruna oynadıkları "kart veya satranç oyunları"nın tarihi kadar eski!

I. Petro'nun Çarlık Rusya'sını deniz kıyısı ülkesine dönüştürerek imparatorluk adlandırması ile bu rezil niyetin "ilk rüşeymi" yarandı ve "satranç oyunu"nda Ermeniler İmparatorluğun piyonuna dönüştüler. Ermeni kartını ustalıklı kullanan Çarlık Rusya'sı Ermenilerin mürailikleri, riyakârlıkları ve sahtekârlıkları ile Kafkasya politikasında amaçlarına ulaşmaktalardı. Hep politik söylemlerle bu amacın üzeri hep kapatılmış, tarihi sahtekârlığa yol açmıştır.

XVIII-XIX. yüzyıllarda Çarlık Rusya'sı savaştığı Osmanlı Devleti ile sınırlarında kendi politikasına uygun tampon

(*) Doç. Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, A.Bakıbanov adına Tarih Enstitüsü, Bakü.

devlet kurmak amacıyla bu topraklarda yapay şekilde Ermenilerin sayısının artırılmasına çalışmıştır. Aynı politika çeşitli şekillerde XX. yüzyılda da sürdürülmüştür. İster 1905, ister 1918 yılında, ister 1948, 1953 yıllarında, gerekse 1988 yılında bu çirkin siyasetin sonucunda Azeriler yaşadıkları bölgelerden incitilerek, hakaretlere maruz kalarak kovulmuş, Ermenilerinse bu arazilerde sayısı yapay şekilde artırılmıştır. Sovyetler döneminde bir Azeri'nin söylediğine göre 1950 yılına kadar Ermenistan'daki tüm Azerilerin göçürülmesi planlanıyordu. Bunun nedeni Sovyet yönetiminin Türkiye ile sınırda yaşayan Azerbaycanlılara güvenmemesi idi.¹ Lakin Çarlık Rusya'sının yürüttüğü bu göç politikasının amaçları Sovyet dönemi tarihçiliğinde ustalıkla ört - bas edilmiş, gerçek niyet perdelenmiştir.

Sovyet dönemi tarihçiliğinde Azerbaycan tarihinin yazılmamış sayfalarından biri de Çarlık Rusya'sının "böl ve yönet" politikasının yansıması olan, Ermenilerin Azerilere karşı işlediği soykırımı olmuştur.

Türkmençay Antlaşması uyarınca Güney Kafkasya'da kendi konumunu pekiştiren Çarlık Rusya'sı Şamahı Hanlığı dâhil olmak üzere tüm hanlıkların "hanlık" statüsünü iptal etmiştir. Sömürgecilik politikasının belirgin örneğini yürüten Çar Hükümeti hemen idari değişiklikler yapmaya başlamıştır.

Çar Hükümetinin 10 Nisan 1840 tarihli ilkesi uyarınca Şirvan eyaleti ve Salyan topraklarından oluşan Şamahı kazası kurulur.

Şamahı şehri kazanın merkeziydi. Kazanın arazisi 1841 yılında kurulan Kaspi vilayetinin sınırlarına dâhil ediliyor. Çarlığın sömürgecilik politikasının tezahürü olarak attığı ikinci adım göç politikası oldu. Göç politikasının uygulanmasıyla kazada yapay bir şekilde

Ruslarla beraber, Ermeni Gregoryenlerin nüfus oranları oluşturuldu. Onların sayısı 17.542 kişi idi.²

Arazisi Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edilmiş olan Şamahı Hanlığının Kaçar köyünün nüfusu hakkında 1831 senesine ait kaynağın³ verdiği bilgiden nüfusun 35-45 yaş arası Ermeniler olduğu belli oluyor. Bu köye Ermenilerin aktarılması o kadar hızlı bir şekilde gerçekleşmiştir ki, sömürgeciler köyün ismini değiştirmeyi bile unutmışlardı (yeter ki, onlardan bir araç olarak kullanılmaya başlansın. -NB).

Bilindiği üzere, Şamahı'da 1902 senesinde yaşanmış deprem sonucunda şehir adeta yerle bir olmuştur. Şehirde ve çevre köylerinde binlerce insan ölmüştür. 1902-1905 yıllarında depremin getirdiği sıkıntılardan yeni kurtulan Şamahı nüfusu Ermeni soykırımına maruz kaldı. Mevcut durumdan yaralanan Ermeniler ilk başta açıkça faaliyete geçemedikleri için birçok mülkleri gizlice yakmış, "Sünni" - "Şii" çekişmesini körükleyerek ahaliye çeşitli işkenceler vermişler. Şamahı'da olan Ermeniler sadece burada katliamlar yapmakla kalmamış, Tiflis, Kazah, Gence, Şuşa ve Cebrayl'da da katliam yapanlara her türlü maddi yardımda bulunmuşlar. Nihayetinde "Büyük Ermenistan" hayalinin icracıları 1905-1907 yıllarında yüzlerce Azerbaycan köyünü dağıtarak, halkı evsiz barksız bırakmışlar.⁴

Rusya'da 1905-1907 yıllarında yaşanan birinci burjuva devrimi sırasında Azerbaycan'da işlenen milli katliamda Ermeni Taşnakçılar buzdüğünün görünen kısmı idi. Çar Hükümetinin ulusal imha politikasının uygulanmasında rezil Taşnaksutyun Partisi ve Ermeni eşkiya çeteleri önemli yer tutuyorlardı. Ermeniler Bakü'de, Nahçıvan'da, Erivan'da,

(1) Nəcəfov B., Deportasiya., III hissə., Bakı., 2006., s. 32.

(2) Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, Bakı, 2005, cild II, s. 364.

(3) ARMDTA, F. 24, sənəd 345.

(4) Qəniyev S., 1918-ci il Şamaxı soyqırımı, Bakı, 2003, s. 12.

Şuşa'da ve Şamahı'da korkunç fiiller işlediler.

Çar Hükümetinin soykırım politikasını Bolşevik Rusya'sının Bakü'deki icracısı olan Şaumyanın önderliğinde Bakü Sovyeti sürdürüyordu. Şaumyanın yönettiği Bakü Sovyeti'nin düzenlemesi ile yerel Müslüman nüfusa karşı gerçekleştirilen bu soykırımın temelinde petrol ve diğer maden verimleriyle zengin olan Azerbaycan'ın, özellikle de Bakü'nün nüfusunun milli ve dini yapısını değiştirmekle bu arazileri Sovyet Rusya'sına tabi etmek amacı duruyordu. Ulusal katliamın gerçekleştirildiği 1918 yılının Nisan ayında Bakü'den Rusya'ya 94 bin ton, Mayıs ayında 182 bin ton, Haziran ayında 466 bin ton, Temmuz ayında ise 492 bin ton petrol taşınmıştır.⁵

Şamahı katliamlarını da kapsayan Kanlı Mart olayları Birinci Dünya Savaşının son dönemlerine tesadüf ediyordu (aslında bu olaylar tesadüf değildi, planlanmış bir programdı. - N.B.). Rusya'da 1917 senesinde yaşanan Şubat burjuva devriminden sonra, Azerbaycan'da milli bilincin daha da olgunlaştığı dönemde ulusların kendi bağımsız devletlerini kurmak gibi şansı olabilirdi. Böyle bir olasılığı yok etmek Sovyet Rusya'sının öncelikli hedefine dönüşür. Sovyet Rusya'sı bu hedefe ulaşamadığı halde, Bakü'nün petrolünü kaybedebilirdi. Önceleri Bakü'de yaşamış, sonrasında Almanya'ya göç etmiş Kadet Partisi'nin üyesi olan B.Baykov'un tabirince söylesek "Çarlık Rusya'sı tüm petrolünü Bakü'den alıyordu. Petrolün büyük bir kısmı Volga nehrinin aracılığıyla Rusya'ya taşınıyordu. Volga'da buzların erimesi ile ticari gemilerin çalışmaya başlaması Mart ayının ortalarına denk geliyordu".⁶ Buna rağmen Şaumyan'ın yönettiği Bakü Sovyet'i Bakü'de yaşayan Azerbaycanlılara karşı "karşı devrimcilere karşı mücadele" sloganı altında toplu katliam eylemlerine başlıyor. Ermeniler soy-

kırımın gerçekleştirilmesi için araç olarak kullanılıyorlar. Konumuza tam olarak alakası olmasa da 1905-1906 senelerinde Ermenilerin Azerilere karşı yaptıkları soykırım, Bakü'de gerçekleştirdikleri yıkımlar sırasında Almanya Federal Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın Siyasi Arşivi'nden elde ettiğimiz materyalleri paylaşmayı da uygun görüyoruz. Ermeniler Bakü'de Nikitin Sirkisi'nin binasını, Bibiheybet'te, Balahani'da bulunan petrol sondaj kuyularını, Balahani metal döküm fabrikasının binasını yakmış, Aliyev soy isimli zengin bir ailenin evini de ateşe vermişlerdir.⁷

Güney Kafkasya'da en güçlü siyasi partiye dönüşen Müsavat'ın Azerbaycan'ın toprağa dayalı özerkliği ve siyasi iktidar için mücadelesi Bakü Sovyet'ini ciddi şekilde rahatsız ediyordu. "Sovyet orduları" adıyla Azerbaycan'ın kazalarına gönderilen organize suç gruplarını eşkiya Ermeni "askerleri" T.Emiryan, H.Amazasp yönetiyorlardı. Taşnak cellatları tarafından en ağır zarara uğratılan kaza Şamahı olmuştur. Şamahı kazasında geçen olaylar "kanlı Mart takvimi'nin ayrı bir sayfasını oluşturuyor."⁸

Yelizavetpol (Gence) Müslüman Ulusal Konseyi Başkanı Hasmammedov 1918 yılının 28 Mart gününde Seym'in ve Güney Kafkasya Hükümetinin Başkanına çektiği telgrafta yazıyor: Martın 18'nde Bolşevikler iyi donanmış, top ve makinelili tüfeğe sahip 2000 kişilik askeri birliği Bakü'den Şamahı kazası yönüne göndermişler. Yol boyunca ilerleyen grup 15'ten fazla Müslüman köyünü harap etmiş ve Şamahı şehrini dağıtmıştır.⁹ Şehrin zenginlere ait olan en iyi evleri yakılmış ve tahrip edilmiştir. Ermeniler yanan evlerden çıkmak isteyen kadınları, çocukları ve yaşlıları vuruyorlardı. Sokaklara me-

(5) Zülfiqarlı M., Şamahı soykırımı (1918), Bakı, 2011, s. 10.

(6) Boykov B., Vospominaniya o revolyuçiyii v Zakavkazye, www.historii.az., s. 8.

(7) R. 11038.

(8) Azərbaycan tarixi, Bakı, 2001, V cild, s. 304-305.

(9) Zülfiqarlı M., Şamahı soykırımı (1918), Bakı, 2011, s. 14.

meleri kesilerek işkence edilerek öldürülmüş, en ağır hakaretlere maruz kalmış kadın cesetleri saçılmıştır. Haydutlar çocuklara bile acımamış, onların kafalarına çivi vurmuş, canlı-canlı toprağa bastırmışlar.¹⁰ Kaynakların verdiği bilgiye dayanırsak, şehirde yaklaşık 8-12 bin, tüm Şamahı kazasında ise 40 bine kadar insan öldürülmüştür. Olağanüstü Soruşturma Komisyonu'nun çalışmaları yarım kaldığı için katledilenlerden sadece 12 bini kayıtlara geçmiştir.¹¹

Azerbaycanlılara karşı her türlü insanlık dışı yöntemler kullanan Ermeni - Bolşevik birlikleri Şamahı'nın en eski Camii'ni ateşe vermişler. Kelimelerle ifade edilemeyecek vahşetler işleyen Ermeni Taşnakçılar Şamahı'da 400 ihtiyarı camiye toplayarak hançerle doğramışlar.¹² "Azerbaycan gazetesi" yakılmış caminin fotoğrafını yayınlamış Ermenilerin halkımızın ulusal ve kültürel değerlerine karşı yaptıklarını belgelemiştir.¹³ Dönemin ulusal basın organlarının sayfalarında Şamahı'nın sadece yıkıntılarının kaldığı yazıyordu. Muhabirler yazıyorlardı: "Çaresiz Şamahılılar sıcak evlerini terk etmiş, yağmurun yağışın altında, çöllerde babalar oğullarını, anneler kızlarını gözyaşları akıtarak arıyorlardı». Şamahı'dan göç edip Bakü'ye ve çevre bölgelere sığınan kişilerin listesi 1918 yılının Haziran ayında "Himmet" gazetesinin 6. sayısında "Şamahı Göçmenlerinin Listesi" adıyla yayınlanmıştır.¹⁴

Azerbaycan'da 1918 yılının Mart ayından 15 Eylül gününe kadar yaşanan olayların tanığı olmuş Bineva lakaplı yazar o günler için "Azerbaycanlıların kanlı günleri" diyor ve o günlerde binlerce Müslüman ailesinin başsız kaldığını yazıyor. Sadece Erivan bölgesinde 42 köy vuran hale gelmiş. nüfusu "terki - vatan" olmuştur. "Çaresiz kalmış Şamahılılar kışın sıcak evlerini bırakıp yağmurun yağışın altında kendi yakınlarını aramaktalardı".

Yazar Ermeni - Bolşevik askeri birliklerinin Şamahı'da masum insanları nasıl katlettiklerini, kızların şeref ve onurunu hakarete uğrattıklarını hatırlayarak, bu vahşetleri işleyenleri "Ermeni çeteleri" adlandırıyor. O yazıyordu: "Kana susamış Ermeni çeteleri Müslümanların izzet ve namusuna dokunup, 12 yaşında kız çocuklarını..."¹⁵ (bunları yazmak bile günah olurdu... - N.B.)

Bolşevik - Taşnak birliği 1918 yılının Mart-Nisan aylarında Şamahı şehri ve Şamahı kazasının Azerbaycanlılar yaşayan köylerinde kanlı cinayetler gerçekleştirdi. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Olağanüstü Soruşturma Komisyonu'nun topladığı yedi cilt ve 925 sayfadan oluşan soruşturma materyalleri bu cinayetleri açık açık ortaya koyuyor.¹⁶ Komisyon Başkanı Hasmamedov'un verdiği bilgi üzere Şamahı kazasında Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı insansızlıklarının Birinci Dünya Savaşının ilk dönemlerinden kendini gösterdiği anlaşılıyor. Bu dönemde, özellikle 1917 senesinin Şubat Devriminden sonra Şamahı şehrinde 7 km uzaklıktaki Medrese köyüne çok sayıda Ermeni askerlerinin geçirilmesine başlandı.

Mart ayının başlarında Şaumyan'ın yönettiği Ermeni çeteleri tarafından Şamahı'ya üç bine kadar Ermeni asker birlikleri, çok sayıda askeri mühimmat, toplar ve makineli tüfekler gönderildi. 1918 yılının Ocak ayında Bakü Sovyet'i tarafından Şamahı'ya 15 makineli tüfek, Mart ayının ortalarında ise 60 makineli tüfek ve 2000 kişilik Ermeni grubu gönderildi. Gönderilen grup yol boyunca 15'den fazla Müslüman köyünü dağıtmıştır.¹⁷

(10) Zülfüqarlı M., A.g.e., s. 25.

(11) A.g.e., s. 40.

(12) Aşırı A., 31 mart soyqırımını 1918-1920-ci illər mətbuatında, Bakı, 2011, s. 17.

(13)

(14) A.g.e., s.9.

(15) A.g.e., s.17.

(16) Paşayev A., Açılmamış səhifələrin izi ilə, Bakı, 2001, s. 227.

(17) A.g.e., s.24.

Martin 15'nde Şamahı'ya varan Ermeni çeteleri ile Müslümanlar arasında çatışma çıktı. Şamahı kazasında Azerbaycanlılara karşı gerçekleştirilen katliama Şaumyan'ın en yakın silah arkadaşlarından biri, ondan doğrudan talimat alan Lalayan önderlik ediyordu. Martin 18'de Ermeniler Şamahı şehrinin nüfusuna karşı kesin saldırıya geçiyorlar, akşam üzeri şehrin zengin semti olan Piran - Şirvan'ı bastılar.¹⁸ Katli işkenceyle gerçekleştiriliyordu. Öldürülenlerin kolları, bacakları, kulakları, burunları kesilmiş, gözleri çıkarılmıştır. Bu insansızlıklar Gence'den Müslüman birlikleri Şamahı şehri ve Şamahı kazasının nüfusunun yardımına yetişene kadar birkaç gün devam etmiştir. Dört gün sonra Müslüman ordusu bölgeyi terk etmek zorunda kaldığında Ermeniler Şamahı'da halkı tekrardan daha şiddetli ve ağır işkenceye maruz koydular.¹⁹ Şamahı olayları ile ilgili "Azerbaycan" gazetesinin 1918 senesinin 19. sayısında yayınlanmış bir yazıda "Lalayev'in Şamahı Müslümanlarına ettiği eziyetler bizim bu savaş süresinde yüzleştığımız tüm silahlı birlikleri arkasında bırakıyor" yazıyor. Şamahı'da katliama rehberlik eden Lalayan'ın gaddarlığı hatta onun silahdaşları olan T. Emirov ve İ. Boqomolov'un da itirazına neden olmuştu.²⁰ Bu kadar vahşice davranmasının nedeni araştırmacılar tarafından 1905-1906 yıllarında kendilerinin işledikleri suçların kurbanı olmuş babası ve amcasının intikamını Şamahılılar'dan almak isteği ile açıklanmıştır. Ermenilerin katlettiği Şamahı şehrinin saygın insanlarından I. Devlet Duması'na seçilen Mehmet Aliyev, Hacıbaba Abbasov, Eşref Hacıyev, Hacı Abdül Halil Ahmedov üç kardeşi ile beraber Hacı Abdül Hüseyin Zeynalov, Hacı İsrail Memmedov, Mir İbrahim Seidov, Hacı İbrahim Salamov, Ağa Ahmed Ahmedov, Hacı Abdül-Kasım Kasımov, Eyyubağa Veysov, Zeynep hanım Veysova, Aliabbas Bey İbrahimbeyov, Alekber Gadirbeyov,

Abdürrahim Ağa Ağalarov, Mahiyyeddin Efendizade Zekeriya Efendi Mehdi Halil oğlu, Ziyeddin Abdullayev, Hacı Molla Hasan Zeynalov ve eşi, Mahmut Hacıaga oğlu ve diğerleri var.²¹

Şamahı'da 1918 yılının Mart-Nisan aylarında öldürülenlerin sayısı hakkında çeşitli bilgiler mevcuttur. Bazı kaynaklarda öldürülenlerin sayısı 7 bin, bazılarında 8 - 12 bine kadar, bazılarında ise 40 bine kadar olduğu gösterilmiştir.

M. Zülfügarlı'nın araştırmalarına göre bu dönemde Şamahı kazasında 120 köy bulunmaktaydı, onlardan 86'sı Ermenilerin saldırısına uğramıştır. Müslümanlara karşı gerçekleşen katliam kurbanları listesinde Şamahı kazasının Ermeni saldırısına uğramış 58 köyünde 3632 erkek, 1771 kadın, 956 çocuğun olduğu gösteriliyor.²² Araştırmalarının sonucu olarak 58 köyün saldırıya maruz kalmış sakinlerinin sayısını bile açıklanabilir: Ceyirli - 75 kişi, Arabgadim - 378 kişi, Cemcemli - 26 kişi, Mırtı - 5 kişi, Talış-Melik - 16 kişi, Mirikend - 19 kişi, Şeredil - 20 kişi, Kuşçu - 332 kişi, Şıxmezid - 18 kişi, Yukarı Çağan - 1 kişi, Ağabeyli - 14 kişi, Garavelli - 120 nərəf, Barbar Navahı - 30 kişi, Gorus-Çaparlı - 35 kişi, Kürdemir - 25 kişi, Gonagkend - 34 kişi, Ovçulu - 27 kişi, Bağırılı - 370 kişi, Tekeli - 922 kişi, Hacılı - 130 kişi, Dilman - 585 kişi, Kalva - 500 kişi, Hatman - 120 kişi, Surahanı - 20 kişi, Hesigara - 82 kişi, Tigan - 360 kişi, Talışnuru - 25 kişi, Serdakar - 28 kişi, Zergəva - 49 kişi, Hankendi - 20 kişi, Tebiye - 17 kişi, Makahı - 8 kişi, Taglabiyan - 36 kişi, Girdivan - 22 kişi, Kelerag - 1 kişi, Bizlen - 100 kişi, Mücü - 225 kişi, Qıraltan - 71 kişi, Sulut - 43 kişi, Zeyve - 82 kişi, Nuran - 117 kişi, Nüydü - 57 kişi, Qezend - 117 kişi, sundu - 25 kişi, Şihlar - 4 kişi, Bel-

(18) Azərbaycan tarixi, Bakı, 2001, s. 305.

(19) Azərbaycan belgələrində erməni sorunu (1918-1920), Ankara, 2001, s. 3.

(20) Paşayev A., A.g.e., s. 28.

(21) A.g.e., s. 233.

(22) A.g.e., s. 31-32.

ke - 16 kişi, Ağsu - 200 kişi, Gemeli - 43 kişi, Melikçobanı - 10 kişi, Çuhanlı - 52 kişi, Gurbançı - 93 kişi, Mereze - 300 kişi, Nabur - 60 kişi, Garadüzlü - 8 kişi, Arabşahverdi - 22 kişi, Çaylı - 5 kişi, Şihzerli -? Toplam olarak 6359 kişinin katledildiği yazıyor.²³ Şamahı kazası üzere saldırıya uğramış köyler şimdiki Şamahı, Gobustan, Kürdemir, Ağsu, İsmayılı, Ucar bölgelerinin arazilerine denk geliyor.

Bu alanda çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Araştırmalar sonucunda soykırım sırasında Şamahı kazasının 58 köyünün yakılarak imha edildiği belli olmuştur. Listeye girmemiş köy ve mezralar da dâhil olmak üzere, toplamda 1918 yılının Mart-Nisan aylarında Şamahı kazasında 90'a yakın köy ve mezra bu trajedinin kurbanı olmuştur.²⁴

Sadece Şamahı şehrinin arazisinde Azerbaycanlılara ait 1 milyar manattan fazla değeri olan emlak yağmalanmış, Azerbaycanlılara ait evlerin hepsi yakılmıştır. Şehirde 13 cami ve üstelik tarihi anıt olan "Cuma Camii" yakılmıştır. Aynı gün Şamahı şehrinin 3-4 verstliğinde olan Engeharan köyünde Ermeniler görülmemiş vahşetler işlemişler. Ermeniler Engeharan'ı kuşatarak oradaki insanları katlediyor, köye sokularak sağ kalanları da esir alıyorlar. Çocukları Merhem köyüne, esir alınmış 88 erkekten yolda kurşunlamadan sonra sağ kalan 74 kişiyi ise Medrese köyüne götürüyorlar. Bu köyde gerçekleşmiş facia ile ilgili Olağanüstü Soruşturma Komisyon üyesi A.F. Novitski'nin raporundan onlardan sadece iki kişinin - Ağacan Mehdi oğlu ve Cabbar Alimemmed oğlunun kurtula bildiği anlaşılmaktadır.²⁵ Sokaklara saçılmış cesetlere saygısızca davranmış, kullaklarını, burunlarını, elleri ve bacaklarını kesmişlerdi. Savunmasız köyde işlenen insansızlıkları yansıtan tahkikat materyallerinde yerel ahalinin ve tanıkların ifadelerine dayanarak hazırlanan listelerde Er-

menilerin işkence ile öldürüldükleri 237 kişinin ismi sıralanıyor.²⁶ Değmiş hasarın toplam miktarı 4.969.2000 manat oluşturmuştur.²⁷

Şahitlerin verdiği bilgiden belli oluyor ki, Şamahı'da Ermenilerin işlediği vahşetten sonra sokaklarda ceset yüzünden yürümek mümkünsüzdü. Her adımda Müslümanların gaddarlıkla öldürülmüş cesetleri yatıyordu. Bu olayların tanığı olan S. Efendiyev Şamahı'da cesetler yüzünden yürünmediğini yazıyor. En korkunç manzaralardan biri iki kişi erkek ve kadın cesetlerinin üzerinde konulmuş yarıya bölünmüş 3-4 yaşlarındaki çocuk cesedi idi.²⁸

Şamahı'da nüfusun sayısının karşılaştırmasından 1811'inin, 1918 yılında Şamahı kazasında 15 bin aile yaşadığı halde, 1921 senesinde nüfusun 1700 kişiye indiği anlaşılmaktadır, bu da facianın ne kadar büyük bir çapta olduğunu bir daha kanıtlıyor.²⁹

Şamahı katliamından canını kurtaranların çoğu Göyçay kaza merkezine gitmiş, nüfusun büyük bir kısmı ise Garasu denilen bataklığın suyundan içerek çeşitli bulaşıcı hastalıklara yakalanmışlardır.³⁰

N. Nerimanov Şamahı katliamı ile ilgili yazıyordu: "Şamahı'dan dönünce... M. Ezizbeyov gözyaşları dökerek bana tanık olduğu trajediyi anlattı. T. Emirov'un ve S. Lalayan'ın önceleri Bakü'de bulunan silahlı birlikleri yaşına ve cinsiyetine bakmadan Azerbaycanlıların hepsini öldürdüler. Dünyada hiç görülmemiş bir suç işlediler, çocukları süngü ve kılıçtan geçiriyor, insanları camiye toplayıp gazyağı dökerek yakıyorlardı. Ben anladım ki,

(23) Zülfüqarlı M. Şamahı soykırımı (1918), Bakı, 2011, s. 18.

(24) Qəniyev S., A. g. e., s. 40.

(25) A.g.e., s. 79.

(26) Paşayev.A., A.g.e., s. 236.

(27) Qəniyev S., A. g. e., s. 79.

(28) Paşayev A., A. g. e., s. 37.

(29) Zülfüqarlı M., A.g.e., s. 21.

(30) A.g.e., s. 21.

Bakü'de Sovyet hâkimiyeti Taşnakçılara bağlıdır. Şu açıktır ki, Ermeni çeteleri tarafından Azerbaycanlı nüfusa karşı yapılan bu kadar zulümden sonra Azerbaycan proletaryasının Sovyet hâkimiyetinden yüz çevirmeğe, kendi burjuvazisinin himayesine sığınarak, ondan ve Türkiye'den yardım beklemeye hakkı vardı".³¹

Bazı kaynaklara dayanarak yapılan hesap sonucu Şamahı kazasının 53 köyünde 8027 Azerbaycanlı öldürülmüştü. Onlardan 4190 erkek, 2560 kadın, 1277'si ise çocuklar olmuştur. Genel olarak 339,5 milyon manat tutarında maddi zarar verilmişti.

Onlardan bazıları çizelge üzerinde şöyle gösterilebilir.³²

Onlardan 4420 erkek, 2695 kadın, 1317'si ise çocuklar olmuştur. Genel olarak yaklaşık 477 milyon lira tutarında maddi hasar vurulmuştu.

11 Ocak 1920 tarihinde Azerbaycan'ın bağımsızlığının de facto tanınmasından hemen sonra Batı'nın baskısıyla Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin 2 Şubat 1920 tarihinde kabul ettiği af kanunu 1918 yılı soykırımından dolayı soruşturmayla alınmış cezalandırılmasını önledi. Sadece 194 soruşturmayla alınmıştır, af kanunundan sonra onlar da serbest bırakılmışlardır.³³

Kendi suçlarını kapatmak için 1965 yılından "soykırım harayı" ile dünyaya ses salan Ermenilerin yaptıkları vahşetler tüm Azerbaycan topraklarında ölçüszdür.

Kaynakca

1. Abışov V., Azərbaycanlıların soykırımı, Bakı, 2007.
2. Aşırılı A., 31 mart soykırımı 1918 – 1920- ci illər mətbuatında, Bakı, 2011.
3. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ensiklopediyası, Bakı, 2005.
4. Azərbaycan tarixi, Bakı, 2001.
5. ARMDTA, F.24.
6. Qəniyev S., 1918 – ci il Şamaxı soykırımı, Bakı, 2003. www.shamaxi-
7. Nəcəfov B. Deportasiya, III hissə, Bakı, 2006.
8. Paşayev. A., Açılmamış səhifələrin izi ilə, Bakı, 2001.
9. Zülfüqarlı M., Şamaxı soykırımı (1918), Bakı, 2011.
10. Azerbaycan belgelerinde ermeni sorunu (1918-1920), Ankara, 2001.

(31) Paşayev.A., A.g.e., s.40-41.

(32) A.g.e., s. 239; Qəniyev S., A.g.e., s. 85,89,91,101.

(33) Zülfüqarlı M., A.g.e., s. 26.

Sıra No	Navahı	Yahyalı	G u b a l ı Baloğlan	Kalva	Ağsu	Tircan	Bağırılı	Guşçu	Ceyirli
Deymiş zarar	60 mlyn. man.	22 mlyn. man.	90 mlyn. man.	24 mlyn. man.	36,5 mlyn. man.	21 mlyn. man	12,5	114 mlyn. man	97 mlyn. man
Erkek	555	360	250	250	200	300	80	192	40
Kadın	260	412	150	150	300	40	150	115	20
Çocuk	140	150	135	100	-	20	140	25	15